

הנצי"ב מוולוז'ין ותלמידו הראי"ה קוק

(סביב המאמר של מרן הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל "משיחותיו" שנדפס בספר "לנתיבות ישראל" חלק ב) הראל כהן

על יחסיהם המיוחדים של שני הענקים, כל אחד בדורו, הרב והתלמיד, באו פרטים למכביר, מפורזים במקומות מרובים, ובפרסומים הנפרשים על פני תקופה ממושכת ביותר. בעיקר קבצם מו"ר הרב משה צבי נריה זצ"ל, אך פזורים הם בין דפי ספריו הרבים. על כן מצאנו לנחוץ בקיבוץ מרביתם אל מקום אחד, כשברקע הדברים מאמרו של הרצי"ה בנושא זה.

א. הנצי"ב

מרן רבנו נפתלי צבי יהודה ברלין זצ"ל נולד בכ"ט במרחשוון ה'תקע"ז ונפטר בכ"ח במנחם-אב ה'תרנ"ג. נשא לאשה את בתו של הגאון ר' איצ'לה מוולוז'ין, בנו של מרן רבנו חיים ראש ישיבת וולוז'ין, בעל "נפש החיים". הנצי"ב הוא מחבר הספרים "עמק הנצי"ב" על מדרשי ההלכה; "העמק שאלה" על שאילתות דרב אחאי גאון; "העמק דבר" על התורה; "מטיב שיר" על שיר השירים; שו"ת "משיב דבר"; "מרומי שדה" על הש"ס, ו"אמרי שפר" על הגדה של פסח. מה'תרמ"ז ראש אגודת "חובבי ציון" יחד עם חבריו הגאונים רבי מרדכי אליאשברג ורבי שמואל מוהליבר, זכר צדיקים לברכה.

ב. הראי"ה כתלמיד המיוחד בישיבת וולוז'ין

בין תלמידי וולוז'ין המעולים היה מרן הראי"ה קוק זצ"ל המיוחד שבהם, והיה נחשב מבחירי התלמידים! אף בלט בייחודו גם בין המיוחדים! היה חביבו של הנצי"ב, וקשור עמו בקשר נפשי-רוחני עמוק, הנצי"ב כינה אותו "אברהם-איצי שלי". שמו נישא מיד על כל פה, ומלוא כל הישיבה כבודו! הנצי"ב אף הסמיכו בסמיכת חכמים.

1. הגאון ר' אהרון סולווייצ'יק, ליקוטי הראי"ה ב, עמ' 222.
2. מפי חברו לישיבה הצעיר ממנו, הגאון ר' איסר זלמן מלצר, טל הראי"ה עמ' עא ושיחות הראי"ה עמ' קא.
3. ליקוטי הראי"ה א, עמ' 507.
4. ליקוטי הראי"ה א, עמ' 412.
5. הרב משה שמואל שפירא, שיחות הראי"ה עמ' ק.
6. בשדה הראי"ה עמ' 23.

הרב השתדך עם בת-שבע אלטא בת הגאון האדר"ת רבה של פוניבז', ביום ג' לסדר דברים, כ"ט בתמוז ה'תרמ"ד, ונשאה ביום ג' לסדר מצורע, א' בניסן ה'תרמ"ו. מתוך 21 החודשים שבין האירוסין לנישואין, את 16 האחרונים, כפי עצת המיועד להיות חותנו, למד במקדש התורה בוולוז'ין, בהיותו בן תשע-עשרה שנים. אל הישיבה הגיע בכ"ד בכסלו ערב-שבת-קודש וישב-תנוכה, ה'תרמ"ה. אם נחלק את תקופת ישיבת וולוז'ין בראשות הנצי"ב⁸ לחמשה חלקים שווים, נוכל לומר שהתקופה בה למד הראי"ה שם היתה תחילתה של החמישית האחרונה.

בישיבה שעמדה אז במרום פסגתה, בתקופת הזוהר שלה, כשאת ספסליה מילאו כארבע מאות תלמידים⁹, מצא הראי"ה את טובי הצעירים, ברוכי הכשרונות, גדולי דור-העתיד, הגאונים: ר' משה מרדכי אפשטיין, ר' אברהם דובער הכהן שפירא, ר' איסר זלמן מלצר ועוד. "היו בישיבה עלויים מופלגים, אולם הוא היה משכמו ומעלה. הוא היה משהו מיוחד. ההערכה עליו היתה שונה לגמרי, והמבט עליו היה אחר לגמרי"¹⁰. "עוד בוולוז'ין ידענוהו כגאון וצדיק"¹¹.

בישיבת וולוז'ין הביטו על "העלוי" הנפלא הזה בהערצה ובחבה והגאון הנצי"ב ז"ל שם את עינו באופן מיוחד על הבחור הזה שלא יחסר לו דבר. הנצי"ב ז"ל, שהיה אחד מראשי הישיבות ומרביצי-התורה היותר גדולים, הכיר בגדלותו של הבחור הזה, ואתו יחד היה מכין את שיעוריו, שהיה צריך להרצות לפני גדולי חכמי הישיבה, שמהם היו אחר כך מאורות גדולים ומנהיגים בישראל¹².

חודשי לימוד אלו של הרב היו תכופים ביותר, מבלי לבזבז אף רגע אחד, שקידתו בלימודיו עצומה היתה. למד 18 שעות ביממה בגמרא קטנה וקולו לא ישמע. היה אף לומד בלילות בחדרו¹³. על זכויות העשית הדביק פתקה "שויתי ד' לנגדי תמיד" והיתה לנגד עיניו בשעה שהיה עוסק בתורה¹⁴. עסק באגדה כשעה עד שעה וחצי ביום¹⁵, ועיקרו ורובו של יום שהחל בשעה השביעית, עד 12 בלילה, נתון היה להלכה¹⁶. שקידתו היתה למעלה מכל כח אנושי. לא פחות משישים דף תלמוד¹⁷ בעמקות, עם נושאי כליו, היה לומד בכל יום בעיון, עד שמרוב העבודה וההקרבה העצמית נחלש ונחלה באופן מסוכן ונפל למשכב. בא אליו הנצי"ב זצ"ל

7. זו נפטרה ממחלה ביום ג' לסדר בחקותי, י"ג באייר [או בד' לסדר במדבר כ' באייר] ה'תרמ"ט.

8. הנצי"ב החל לכהן בה בתפקיד זה בשנת ה'תרי"ג.

9. כך מעיד הראי"ה בעצמו במאמרו על רבו "ראש ישיבת 'עין חיים'", ראה להלן אודות מאמר זה.

10. הגאון ר' איסר זלמן מלצר, שיחות הראי"ה עמ' קא.

11. הגאון ר' אברהם דובער הכהן שפירא, שיחות הראי"ה עמ' קא.

12. הרב יהושע קניאל, מועדי הראי"ה עמ' תקף ומאבני המקום יא, עמ' 57.

13. בשם זקני ישיבת וולוז'ין, "הרב", עמ' 15; בשם חברו לחדר ר' אפרים טייטלבוים, שיחות הראי"ה עמ' ק; בשדה הראי"ה עמ' 24.

14. הרבנית אשת הנצי"ב, "הרב", עמ' 15 ושיחות הראי"ה עמ' ק-קא.

15. ליקוטי הראי"ה א, עמ' 427.

16. ר' מרדכי רבינר, טל הראי"ה עמ' נט-ס.

17. בשם זקני ישיבת וולוז'ין, "הרב", עמ' 15; ר' אפרים טייטלבוים, טל הראי"ה עמ' סה ושיחות הראי"ה עמ' ק.

לבקרו, והוכיחו על שקידתו הבלתי מוגבלת, ואמר לו בזו הלשון: "גם אני הייתי שקדן בבחורתי, וילמודי קבעתי רק שש עשרה שעות במצת לעת ולא יותר, ואף ידעתי גם לקבוע שעות לענייני הגוף: לאכילה ושתיה ושינה, ואתה התמכרת כולך ללמודך בתורה, עד כדי כך ששכחת את עצמך לגמרי"¹⁸. ופעם נכנס הנצי"ב ואמר לו: "כבר הגיע זמן תפילת ערבית, והתלמיד שאל: מה, כבר החשיך היום, כבר הגיע זמן צאת-הכוכבים...?"¹⁹. 17 פעמים חזר על הש"ס, ובבקיאותו העצומה היה לעיניים ולמראה מקום לכל חבריו²⁰. יש והיה יושב שעות רצופות שקוע במחשבות, וידעו חבריו לא להפריעו שכן נפשו משוטטת בעולמות העליונים. זהיר היה במצוות בהידור רב. מתפלל בדבקות ובדמעות²¹.

"כעת אין זמני נותן לי חופשה להאריך כלבבי וחפצי, כי השעות יקרות עד מאד", הוא כותב לחבר נעוריו ר' יעקב רבינוביץ' (מתקופת לימודם בלוצין²²), שהיה בן-דודו של אביו הרב שלמה זלמן²³, בכ"א בטבת, פחות מחודש אחר שהגיע להיכל הישיבה. באגרת זו שנדפסה בספר טל הראי"ה עמ' סא-סב, הוא אף מספר כי "הגאון הנצי"ב שליט"א הכירני ברב כבוד ואותות אהבה וכו' וכו' ב"ה". באותו יום כתב מכתב נוסף (נדפס שם) לר' צבי הירש רבינוביץ' אף הוא בן-דודו של אביו של הראי"ה הרב שלמה זלמן²⁴: "אני שבע רצון ומלא נחת בכל עת מפאי הנה", ואף לו הוא מודיע כי לקצר במכתב "תאלצני יקרת הזמן בוולוז'ין". ובט' באדר כתב למיועד להיות חותנו (גנזי ראייה עמ' 23): "ימליץ בעדי דוחק הזמן, כי אי-אפשר לפנות זמן לכתובת חידושי-תורה, מטרדת שעורי שהם קבועים בע"ה וראוי לתן להם חלק בראש"²⁵.

אך בכל זאת זכינו לכמה דיונים הלכתיים בהם עסק הרב באותם ימים, ושהעלם על הכתב, וייעדם למיועד להיות חותנו - הגאון האדר"ת זצ"ל: הערה לחיבור "תשובה מיראה" של האדר"ת, מאלול ה'תרמ"ד"²⁶ (טל הראי"ה עמ' נה-נז); בעניין קבלת קורבנות ממומרים,

18. הרב יהושע קניאל בשם אבי הראי"ה, מועדי הראי"ה עמ' תקף, מאבני המקום יא, עמ' 57.

19. ר' אפרים מצגר, שבחי הראי"ה עמ' מג.

20. טל הראי"ה עמ' סח.

21. בשם זקני ישיבת וולוז'ין, "הרב", עמ' 15.

22. שבמזרח לטביה, על גבול רוסיה.

23. אמו של רש"ז היתה אחות אביו של ר"ר.

24. בן אה נוסף של אמו של רש"ז.

25. הנצי"ב עצמו ידע כי את מעשה יקר הישיבה ותהילתה מסר החתן לחותנו. באגרת ששיגר אליו (נבי"ח בסיון ה'תרמ"ח [נספחות לאגרות לראי"ה סי' 9], כארבעה חודשים לכהונת הרב כרבה של זויימל), כשהיתה הישיבה תחת איומי השלטונות הצוררים אותה, וכרעה תחת העול הכספי הכבד, הוא מבקש את עזרת האדר"ת שישפיע בדבריו לטובת הישיבה. בה הוא כותב לו: "קיותי לד' שיעיר קדושת הגאון האב"ד שליט"א [=האדר"ת] אשר הוא יודע ומכיר סגלת הישיבה הק' על ידי חתנו ידיד-נפשי הרב הגאון נבי"ח...".

26. ההכרעה שאגרת זו (שנדפסה למקוטעין), המיועדת אל "המיועד להיות חותנו", היא מאלול ה'תרמ"ד, כשלושה חודשים טרם שבא הרב לוולוז'ין, ולא מאלול ה'תרמ"ה, נפלה אצלנו משום שבה מספר הרב על פגישה עם רבו ר' ראובן הלוי מדווינסק, והנה כיצד יתכן שפגש אותו בוולוז'ין הרחוקה מדווינסק. אלא שכנראה שב לביתו בגרייבה בתקופה זו, הסמוכה בהחלט לדווינסק. אגב, מאגרת זו מתברר שהרב נהג לשלוח למיועד להיות חותנו את דברי תורתו למען ישים את עינו עליהם ויעיר את הערותיו.

מראשית שנת ה'תרמ"ו (משפט כהן סימנים קב-קג); בענין זמן קהילה לכל (גנזי ראייה עמ' 20); בענין סעודת פורים בלילה (שם 22-21); סעודת פורים שחל בשבת (שם 23), מן הימים שסביב פורים ה'תרמ"ה.

הנצי"ב קירבו מאד והזמינו פעמים רבות לחדרו הקטן ועסק עמו בתורה, דבר שהעלה את כבודו מאד²⁷. מקום לימודו היה בקרבת הנצי"ב²⁸. הנצי"ב הפליג מאד בשבח תלמידו: "הוא שקול כנגד כולם"²⁹; "תלמיד כזה עוד לא היה בוולוז'ין"³⁰; "זה רבות בשנים שלא היה בישיבה בחור מצויין בחריפות ובקיאות כמו העילוי הדווינסקאי"³¹; "בשבילו כדאי היה שתווסד הישיבה בוולוז'ין"³²; "החשוב שבישיבה"³³. הוא סיפק לו כל צרכיו בעין יפה ואמר: "הפוניבזאי עומד מעל לגדרי תקציבים"³⁴.

לשאלת רבו בתום שנת לימודו בישיבה, איך הוא מרגיש עצמו בישיבה בוולוז'ין, ענה שהוא "מרגיש עצמו שם כאילו היה בארץ-ישראל"³⁵, והרב עצמו העיד שענה: "כאילו הייתי שרוי בקדושתה של ארץ-ישראל"³⁶. לפני עוזבו את הישיבה שאלהו הנצי"ב: מה דעתו על וולוז'ין?³⁷ הנצי"ב הרשה לו לשבת וללמוד בתפילין בישיבה³⁸, ונהג לשלוח אל הרב בחורים חלשים ביראת-שמים ועם שאלות באמונה על-מנת שיחזקם ביראה³⁹. כל הדבר הקשה יביאו אליו, בבבלי ובירושלמי, בתוספות ובראשונים, והוא מישב ומפרק, מגלה סתומות ומפענח צפונות⁴⁰.

באחד משני ימי הפורים בהם למד בוולוז'ין נבחר לתפקיד "גבאי-פורים" (=רב פורים) על דעת כולם, וחשובי הבחורים הביאוהו ברוב חגיגות אחר שהדליקו את המנורות בדרך שבין האכסניא שלו לבין ביתו של הנצי"ב⁴¹. שם חרו חרוזים על הנהלת הישיבה ועל האירועים בה,

27. בשם זקני ישיבת וולוז'ין, "הרב", עמ' 15; ר' אפריים טייטלבוים, טל הראי"ה עמ' 10.
28. בשם זקני ישיבת וולוז'ין, "הרב", עמ' 15; ר' אפריים טייטלבוים, שיחות הראי"ה עמ' ק; בשדה הראי"ה עמ' 24.
29. ר' מרדכי רבינר, טל הראי"ה עמ' 8 ושיחות הראי"ה עמ' קא.
30. הרב חיים יעקב לוי'ן בשם הרב מסערניק, טל הראי"ה עמ' 8.
31. בשם זקני ישיבת וולוז'ין, "הרב", עמ' 15; הרב מתתיה מדניצקי מבוטען, טל הראי"ה עמ' 10 ושיחות הראי"ה עמ' קד; שיחות הראי"ה עמ' צט; בשדה הראי"ה עמ' 23.
32. לשלושה באלול א, א; שיחות הראי"ה עמ' צט.
33. הגאון ר' זליג-ראובן בנגיס, טל הראי"ה עמ' עב.
34. בשם זקני ישיבת וולוז'ין, "הרב", עמ' 15; שיחות הראי"ה עמ' צט.
35. לשלושה באלול א, ב; שיחות הראי"ה עמ' קה בשם בן הנצי"ב הרב מאיר ברלין; בשדה הראי"ה עמ' 24.
36. שיחות הראי"ה עמ' קה.
37. "הרב", עמ' 15.
38. הגאון ר' אהרון סולוויצ'יק, ליקוטי הראי"ה א, 424; ב, 222.
39. מרן החפץ-חיים וחתנו הרב אהרון הכהן ומהרב מאיר הכהן קפלן, טל הראי"ה עמ' עא, שיחות הראי"ה עמ' ק, קכו ובשדה הראי"ה עמ' 222-221.
40. בשדה הראי"ה עמ' 23.
41. ר' מרדכי רבינר, שיחות הראי"ה עמ' קב ומועדי הראי"ה עמ' רמו.

ועשה זאת בעברית ובארמית. על זאת אמר הנצי"ב ל"משכילים" שהסתופפו" בצל הישיבה: "ראו ידיעותיו של בחור זה, שהוא גדול בתורה וביראה, והרי אף בזה אינכם מגיעים לקרסוליו".⁴² כמעט יובל לאחר מכן, כשבישיבתו של הרב בירושלים, נינו של הנצי"ב ר' יצחק רייף הי"ד, נבחר רב פורים, היה הראי"ה מלא התפעלות מכשרונו בתורה ובחריזה של ר' יצחק, והעיר בבדיחותא: "עכשיו משיבים לי כגמול! הנין מחויר לי בירושלים, על דברי באוני הסבא שלו בוולוז'ין".⁴³

ג. תורת התלמיד ומשנת רבו

לתלמידו הרב גרי"ה אמר בשיחה אישית, שהושפע מאישיותו התמימה והטהורה של הנצי"ב, אישיות שכל מה שהיה בה - הכל בא מלימוד התורה, מעמלה של תורה, ואישיות זו הטביעה בו את רשמיה העמוקים. הוא נטה לדרך לימוד הנצי"ב, שבבקיאותו העצומה בכל חורי תורה היה לעיניים לכל באי בית-מדרשו. כמו כן סיפר שהשפיעה עליו הכמות המפליאה של לימוד התורה שבישיבה.⁴⁴ קשר נפשי-פנימי היה לו אל רבו, שעמד לפניו כסמל האדם השלם.⁴⁵ לימים, הרבה הראי"ה לספר לתלמידיו על אהבת התורה של הנצי"ב.⁴⁶

הרב שהסתופף בצילו של רבו הגדול הנצי"ב הושפע והתבסס הרבה מאד מדרך לימודו. תורתו של הראי"ה, יש לה בית-אב, יסוד ושורש בבית-המדרש של וולוז'ין, ויונקת משורשי תורת הנצי"ב,⁴⁷ לא רק במה שנוגע ללימוד התורה, אלא גם בהדרכת חיי מעשי התורה ונתיבותיה בחיים.⁴⁸ בארץ המשיך את קו-וולוז'ין אשר חורוהו הנצי"ב בענייני איחוד האומה והמלחמה בפירוים.⁴⁹ הקשר הקרוב שלו עם הגאון הנצי"ב חיוק את דרך לימודו של הרב שיסודה ברור שיטות הראשונים להלכה.⁵⁰ חוש מיוחד של הרב לארץ-ישראל קיבל חיוק וגיבוש מהנצי"ב, שהיה מראשי תנועת-היישוב "חובבי ציון"⁵¹, אשר נוסדה בוולוז'ין באותה שנה, ובשנה שלאחר מכן, בשנת ה'תרמ"ז נבחר להיות בין ראשיה. "על ידו נפגש - הראי"ה - במדה מרובה עם השאלות הלאומיות הכלליות, וממעין נשמתו התחיל לנבוע פלג חדש של שאיפה להחדרת הקודש למרחבי חיי האומה"⁵². מקומה המיוחד של ארץ-ישראל בבית-מדרשו

42. ראה להלן סע' ז בהערה לסע' ה מהמאמר "משיחותיו" של הרצי"ה.

43. "הרב" עמ' 15; ר' אפרים טייטלבוים, שיחות הראי"ה עמ' קב ומועדי הראי"ה עמ' רמז.

44. מועדי הראי"ה עמ' רנט.

45. "הרב", עמ' 16-15, טל-הראי"ה עמ' סו-סו ושיחות הראי"ה עמ' צח.

46. שיחות הראי"ה עמ' צח.

47. ר' שבתאי דניאל, ליקוטי הראי"ה ב, עמ' 175.

48. הרב שמואל שפרבר, מועדי הראי"ה עמ' שב וליקוטי הראי"ה א, עמ' 174.

49. הרב מאיר ברלין, חזון הגאולה עמ' יב.

50. שיחות הראי"ה עמ' קו.

51. בשדה הראי"ה עמ' 192.

52. טל הראי"ה עמ' קלא-קלב. וראה להלן סע' ז בהערות לסע' ג ממאמר הרצי"ה, במבואה האחרונה ממאמר הראי"ה אודות רבו.

53. הרב מאיר ברלין, חזון הגאולה עמ' יב.

של הנצי"ב היה בין הנימוקים שפעלו על הרב לעלות לארץ-ישראל ולקבל את רבנות יפו על פני אפשרויות גדולות בחו"ל, בעמידה בראש קהילות וותיקות יותר וכו'".

ד. מאמרי הראי"ה על רב

הראי"ה אף פתח את עבודתו התורנית-הספירותית בהערכה על הנצי"ב ודרך לימודו. בתוך לחץ זמנו ושקידתו המופלאה פינה לעצמו זמן לכתוב אודות הנצי"ב, בירחון־שבועון "קול" מחזיקי הדת", אשר יצא לאור בלבוב (=למברג)⁵⁴. שם המאמר "צבי לצדיק", ובו הוא מבקש להשיב לביקורת על החיבור "העמק דבר", שהועלתה במאמר בשם "מכתם לדבי"ד" שהתפרסם באותו ירחון. על מבקר הפירוש ש"קולו כקול קורא במדבר, כי מי שומע לשריקת זבוב, עת הארי נוהם בקולו כי אדיר מאד", ככיניו הרב שם, מלמד הרב בתחילה סניגוריא⁵⁵ שאין כוונתו לקנטר ושמה רק לשאול שאלות הוא מבקש, ועל כן חס עליו הרב ומעדן את תשובתו. עם זאת לא נמנע מלבקר בחריפות רבה: "שהטעין דרשות של דופי בדבריו של אותו צדיק וגאון עולם שליט"א". "שכל דבריו - של המבקר - אין בהם ממש, והמה קורי-עכביש אשר לא יהיו לבגד", לעומת הנצי"ב "איש האלקים" ש"נשאר מעל", גם לאחר הביקורת.

על רבו ודבריו נוספו במאמר עוד ביטויי הערצה ושבחים מופלגים: "דברי קדשו של כבוד צפירת תפארתנו חמדת כל בית ישראל, הגאון האמיתי, אור העולם, כקש"ת אדמו"ר מרן נפתלי צבי יהודה ברלין שליט"א"; "תורתו הקדושה של גאון עוזינו אדמו"ר שליט"א"; "עדת ישראל היודעים שמע וזכר קדשו קדושת צדקתו גאון תורתו, וביותר המון תלמידיו הרבים ד' יברכם, השותים ואשר שתו בצמא את דבריו הנאורים, המעוררים כל לב לחשק אהבת ד' תורתו ויראתו, ואשר שמעו ושומעים בקולו החוצב להבות אש דת, לקנא קנאה גדולה לתורתנו הקדושה וקרנה המעולל בעפר, ולכבוד רבותינו הקדושים ודבריהם הטהורים הנחמדים מזהב"; "קולמוסו של כבוד נשיא אלקים אשר בתוכינו - רבינו יחיה"; "בו יתפאר כל בית ישראל ובכבודו יתימר".

הוא מאשים את המבקר כי יצא במערכה נגד הנצי"ב "בעבור שלא באת בסוד קדושים", ולא בנת לדעו של כבוד אדוננו הגאון מורי שיחיה, ולא העמקת ב'העמק דבר' כאשר יאתה לפי גודל הדרת כבוד גאוננו". לבסוף מאשים את המבקר כי "בדברים כאלה אשר הונת את עצמך כי מקנא לכבודם של חכמים אתה ושכר הרבה תטול... כל דבריך אינם אלא דברי תימה ופשע רב... נתת יד למפירי חוקי הדת ומכשול רב לפני כושלים". "ואנחנו כל בית ישראל

54. חיי הראי"ה עמ' יב.

55. "שבועון לחדשות ועניני המדינות", י"ל בשנים ה'תרל"ט-ה'תרע"ה ע"י חברת מחזיקי הדת בלבוב, "לבצר עמודי הדת", בעריכת ר' אברהם גינצלר. נוסד על-ידי הגאון ר' שמעון סופר אב"ד קראקא בעל ה"מכתב סופר" בנו של ה"חתם סופר". לעיתים נקרא "קול מחזיקי הדת". יצא לאור בתדירויות שונות: כל שבוע, שבועיים, שלושה ואף כירחון.

56. ראה מה שכתב הראי"ה כעבור שמונה שנים, היותו כבר רבה של זויימל בפתח קונטרס בקורת הלכתי שכתב (שו"ת דעת כהן סימן מה): "תהילה לא-ל יתברך, שונא אני את הקינטוריא ואת הקטגוריא המכונה בשם בקורת".

באור דברי רבינו נראה אור, וגם לשונו הטהור ילמד תועים בינה, אמרי שפתיו ישמרו דעת, ועולה לא נמצא בשפתיו... לשונו הטהור המזוקק שבעתים". ומוסיף הבחור הצעיר קריאה לקוראי מאמרו: "ועתה בואו וראו, השתעשעו על דברי תורת אמת אשר בפי רבינו וזך לקחו, הביטו אל צור חוצבו בו דבריו הנעימים, ובספרו הנחמד תראו והתבוננו ראו כי כל דבריו דברי חן הם, נערכים בהשכל ודעת קדושים. וכאשר לשונו כבר ראייתם כי פנפת צופים וישע רב, כן עצם דבריו הקדושים וביאורו במקרא משיב נפש ומשמח לב".

הרב מאשים עוד את המבקר כי "לא נשמר בלשונו ולא שם לב לראות לפני מי הוא מדבר, ולמי הוא מיחס מכשלה גדולה אשר נתן בעצמו לפני רבים... לראש חמדת ישראל וגאון הודו... המצדיק את הרבים ומשיב לב בנים על אביהם שבשמים, רבינו הגאון שר התורה, היראה והאהבה, על דבריו שהם דברי אלקים חיים ונאמרים בתבונה רבה ומלמדים להועיל, עליהם התיר את עצמו הסופר הזה בשגגתו לשום להם עלילות דברים וירא בהם און, יען כי לא התבונן להביט עליהם באותה עין יפה הראויה להם מצד עצמם ומצד אומנם... ומתוך שעירב מין בשאינו מינו, טעה בדברי רבינו אשר רוח חן עליהם חופפה, טעם שאינו הגון...", ולא שמע את "קול המונם הנהדר של דברי קודש הללו שמכרזים על עצמם באין אומר ודברים את הקריאה הזאת: 'רבינו ותורתו אמת' ואינם חסרים כלום אלא רעיון נכון ולב שומע".

מאמר זה שאותו הוא חותם "אברהם יצחק הכהן, אחד מתלמידי אדמו"ר הגאון הנצי"ב שליט"א בישיבת וולוז'ין יצ"ו", הוא פרסומו הספירותי הראשון, בעודו בן עשרים שנה, כאמור עת עוד למד בישיבה, בשנת ה'תרמ"ו. המאמר נדפס בשני חלקים, בהפרש של חודש ימים ביניהם⁵⁷. אף הובטח שיבוא למאמר המשך, אך המשך כזה לא בא בדפוס, מה שקטע את המאמר באיבו, שכן, כפי שמבטיח הרב בראשית מאמרו, הוא מתכוון להשיב על הטענה השניה של המבקר בהמשך המאמר, שהרב מדגיש כי היא החשובה בעיניו להתייחס אליה, אך אנו - כאמור - לא זכינו לאורה.

מאמר נוסף כתב התלמיד על רבו, כעבור שנתיים. על מאמר זה כותב הרצי"ה (במאמרו "משיחותיו") ועליו ראה להלן בסע' ז בהערות לסע' ג ממאמרו.

ה. לאחר עזבו את הישיבה

כשעזב הרב את הישיבה בוולוז'ין, התאוננו בני הישיבה, באומנם: "מאז עזב אותנו העילוי מפוניבו, קשה למצוא תירוץ מספיק לקושיה חמורה"⁵⁸. עוד הוסיפו לדבר עליו בעיירה וולוז'ין ובסביבתה, כעל מצויין בין המצויינים, וכעל גדול בצדקתו והשכלתו, נוסף על תורתו⁵⁹.

אף לאחר החתונה (בניסן ה'תרמ"ו) המשיך הראי"ה בלימודיו, כפי שמספר חותנו ביומנו (סדר אליהו עמ' 64), אך בבית חותנו בפוניבו, שבליטא המרוחקת הרבה (לכיוון צפון-מזרח)

57. המאמר הראשון נדפס ב"מחזיקי הדת" שנה שמינית, גליון מס' 8 מיום ו' לסדר בשלה, ט' בשבט ה'תרמ"ו עמ' 7-6. השני נדפס בגליון 9 מיום ה' לסדר תצוה, ז' אדר ה'תרמ"ו, עמ' 7-6.

58. "הרב", עמ' 16. שיחות הראי"ה עמ' קא.

59. הרב מאיר ברלין, "מולוז'ין עד ירושלים", ב, עמ' 587-588.

מוולוז'ין שברוסיה הלכתי שכתב הרב אז ונדפס בשו"ת דעת-כהן סי' ב וכן לדבריו שב"עיסטור סופרים", ראה להלן).

אך הרב והתלמיד עמדו בקשר מכתבי. בכ' בסיון, כתריסר שבועות לאחר נישואיו, שיגר הנצי"ב אגרת אל תלמידו הראי"ה. גם שנה אחר-כך, בד' בתמוז כתב אגרת נוספת אל הרב (שתייהן נדפסו בספר טל הראי"ה עמ' רמו-רמו ושוב באגרות לראי"ה סי' א, ג). באגרת זו עולה ברמז הסתייגותו של הנצי"ב מרעיון הוצאת כתב-העת "עיסטור סופרים" על-ידי הראי"ה וחתנו האדר"ת, משום שהדבר כרוך בטיפול מרובה ו"היה לבי רפה" - אומר הנצי"ב - פן יגרום ביטול תורה למו"ל ששקידתו היתה חשובה לנצי"ב. מה שנרמז במכתב, נתפרש בהסכמה (שלא במקרה את התאריך בה כתב הנצי"ב: "לסדר ונרצה לו") לקובץ הראשון של ה"עיסטור סופרים", שם מספר הנצי"ב כי לבסוף הסיר את התנגדותו, משראה שיש מי שיסייע בידי הרב. אף מסר הנצי"ב מחידושי-תורתו שלו להדפסה בקובץ (חלק א, יא-יב:).

בערב שבת קודש פרשת יתרו, כ"א בשבט ה'תרמ"ח, קרוב לשנתיים מיום נישואיו, התמנה הרב לרבה של זיימל. בהסכמה הנ"ל מיום ג' בניסן, במלאות ששה שבועות לכהונת הרב כרבה של זיימל, מכנה הרב את תלמידו: "ידיד נפשי הרב הגאון חריף ובקי וריו וממולא לכל דבר תושיה".

באחת השנים, לאחר שכבר עזב את הישיבה, הזדמן התלמיד אצל רבו באחד מימי "תשעת הימים", והנצי"ב ציוה לשחוט עוף לסעודה ולברך ברכת המזון על היין לכבודו, כדין סעודת מצוה⁶⁰.

לא נשכח עוד המראה הנדיר, כשבא הראי"ה לוילנה בשנת ה'תרנ"א, בתור רב מעיירה מצערה (זיימל), על-מנת לפרסם את חיבורו הקטן "חבש פאר" שהוציא בלא להזכיר שמו עליו כמחבר הספר. הוא נכנס לבקר את רבו המובהק שממנו לקח תורה, ומתורתו נקבעה דמותו הרוחנית לכל ימי חייו, שעשה אז בעיר בענייני ציבור, וסירב לשבת, אלא עמד ליד רבו הגדול. הוא שאל על עניין מסויים, ומשאמר לו הנצי"ב שדעתו אחרת, ביטל מיד דעתו באותו ענין מבלי לשאול את טעמו של רבו, ואחר יצא בהולכו אחרנית⁶¹.

הנצי"ב החזיק בתוך טליתו את הספר "חבש פאר" של הרב, שהוציאו בהיותו רבה של זיימל, ספר שחיבבו ביותר, ואמר כי מרוב חביבותו אינו יכול להניחו אף ליום אחד⁶².

1. לאחר פטירת הנצי"ב

הרב החשיב מאד את הנצי"ב כרבו הגדול והיה מזכירו בדחילו ורחימו, וראה מה שכתב במאמרו "רהיטא דחקלאי" הנדפס ב"שדה-חמד" (אוצרות ראי"ה עמ' 815): "ועי' בדברי הגאון הגדול ריש מתיבתא הנצי"ב וצ"ל הנדפסים בעיסטור סופרים ח"א...".

60. טל הראי"ה עמ' עב.

61. הרב מאיר ברלין, מוולוז'ין עד ירושלים, ב, עמ' 588-587.

62. הקדמת המו"ל למהדורה בתרא של חבש פאר.

כעבור עשרים וחמש שנה מזמן שלמד בישיבה, עת כיהן כרבה של יפו, בהזכירו את רבו במכתב אל בן-זקוניו הרב מאיר ברלין, כותב הרב: "דמות דיוקנו של אוצר חיי הקדושה והאהבה, אשר למרן אביך גאון ישראל זצ"ל, בעל הנשמה הלאומית החיה במקור קדשה" (אגרת שיט).

גם כעבור ארבעים שנה לאחר עוזבו את הישיבה, שומעים אנו הד מן הצד השני. ישיבת וולוז'ין בינתיים קמה מחדש (ה'תרנ"ט-ה'תרע"ד)⁶³ אחר שנסגרה בשעתו (ה'תרנ"ב) בחיי הנצי"ב, בידי הצוררים הרוסים. והנה פנה נכדו של הנצי"ב, ר' יעקב שפירא בנו של ר' רפאל שפירא שמילא עתה את מקום אביו המנוח בראשות ישיבת וולוז'ין, אל מרן הראי"ה, שהיה כבר רבה הראשי של ארץ-ישראל, והודה לו על תמיכתו בישיבה בזמנים דחוקים אלו, שבין שתי מלחמות-העולם, ובה כתב (אגרות לראי"ה סימן קעט): "חבה יתרה נודעת לנו מאת הדר"ג שי', המתיחס אל בית האולפנא רבתא דמחננו בתור אחד בניה-בוגיה, אשר זכה ליהנות מזיו הודה והדרה בתקופת אא"ז הגאון רשכבה"ג מרן הנצי"ב זצוק"ל, והאציל מרוחו על אלו יקירי האומה העומדים בראש היהדות החרדית העולמית... כי מעתה"ה שי' מתיחס אל מקום מקדשנו זה, מקור מחצבתו, בחבה וכבוד מיוחד...". על מכתב זה באה תשובת הראי"ה (אגרת א'שח): "...והחזקת טיבותא בעד אמן רוחי לבית אולפנא רבא הישיבה הקדושה אשר כוננוה עמודי עולם, ואשר זכיתי בחסדי השי"ת להסתופף בצילה, בהיות אור הקדש של גאון עולמנו מרן הנצי"ב זצ"ל מהיל עליה".

וכשהזכיר מאן-דהו במסיבת רבנים באותה שנה, שנת ה'תרפ"ד, את שם הנצי"ב, קם הרב מלוא קומתו לשמע השם הנערץ⁶⁴.

את נוסח המצבה של הרבנית (מנישואים שניים) אלמנתו של הנצי"ב בת בעל "ערוך השולחן", שנפטרה בירושלים בכ"ד בשבט ה'תרצ"ג, ניסח הראי"ה, ונוסחה הועתק בספר שיחות הראי"ה עמ' קט.

ז. הערות והארות לכמה עניינים בסעיפי חאמר הרצ"ה "משיחותיו"

לסע' ב

סינסנטי - במדינת אוהיו שבאמריקה.

בסוף - העמק דבר פס' מד ד"ה ולא: "אלא בא ללמדנו דשייך אזהרה זו גם כן לטעם אזהרה הקודמת [שבפס' מג], דמי שמטמא נפשו במאכלות אסורות מכח התורה, יבא לשקץ טבעו כל-כך עד שיאכל גם דברים המתועבים לנפש נקיה בדעת אדם... נפש ודעת האדם גבוה מנפש הבהמה, וכאשר משחית נפשו מדעת האדם, הרי נעשה גרוע מבהמה ומזיק ביותר... וכמו כן נפש הישראלי גבוה על פי דעת תורה שעליו, וכשהמשחית דעת תורה ממנו נעשה גרוע מנפש

63. ושוב לאחר הפסקה נוספת קמה אחר מלחמת העולם.

64. שהיתה עכשיו בתחום שליטת פולין.

65. ר' נפתלי צבי יהודה רייף הי"ד, שיחות הראי"ה עמ' צט.

האדם שאין עליו דעת תורה, ולא יפלא ממנו לאכול גם דברים המתועבים וכל השרץ הרומש על הארץ...".

הסיפור מופיע גם בדברי ר' אהרן יעקוביץ ז"ל (בתוך ליקוטי הראי"ה ב, 227-226), המספר כי הרב גולל פרשייה זו במוצאי-שבת-קודש פרשת בא, ה'תר"ץ, אור ל"א בשבט. וכן סופרו הדברים שוב על-ידי הרב צבי יהודה במרחשוון ה'תשכ"ט, בשיחה לפרשת לך לך (שיחות הרצי"ה בראשית עמ' 116).

"הצפירה" - עתון "הצפירה" נוסד ברוסיה כשבועון, בשנת ה'תרל"ב, על-ידי הסופר העברי חיים זליג סלונסקי, להפצת ידיעת הטבע והמתמטיקה בין יהדות רוסיה, ויצא לאור כמה חודשים בלבד. הודש בה'תרל"ג בברלין ואחר-כך בורשה. נערך ברוח ההשכלה המתונה (שהשתדלה שלא להתעמת עם המסורת). בה'תרמ"ו, בעריכת נחום סיקולוב, הפך לעיתון יומי משגשג בהביאו יותר חדשות ומאמרים בשאלות הזמן.

לסע' ג

שפ"ר, "כנסת ישראל" - שאול פנחס רבינוביץ', סופר וחוקר, מראשוני חובבי ציון. ליטא ה'תר"ה - גרמניה ה'תרע"א. נסמך לרבנות בין היתר בידי רבי ישראל סלנטר זצ"ל אשר אצלו למד בקובנה. בשנים ה'תרמ"ו-ה'תרמ"ח הוציא לאור את שלושת כרכי השנתון "כנסת ישראל" שנשא את רעיון "חובבי ציון", והכילו מאמרי מחקר במקצועות יהדות שונים, ביוגרפיות, תולדות קהילות, תעודות, ספירות יפה, ביקורת ספירותית, סקירה על מאורעות הזמן ועוד. שפ"ר היה לרוח החיה באגודת "חובבי ציון". הוא אף פעל עם הגאון רבי שמואל מוהליבר זצ"ל למען פליטי מזרח אירופה. תרגם ועיבד את "דברי ימי ישראל" לגרץ.

המאמר על הנצי"ב - היה זה בשנתון "כנסת ישראל", ורשה ה'תרמ"ה, עמ' 142-138, בהיות הרב בן עשרים ושתיים שנה, לאחר שכבר נשא אישה, וכבר לא למד בישיבה בוולוז'ין. לימים נדפס המאמר המקיף על ראש ישיבת "עץ חיים" בספר טל הראי"ה עמ' רלב-רלח, ובספר מאמרי הראי"ה עמ' 126-123. המאמר מתאר בהרחבה את גדלותו התורנית ואת מפעלו הגדול של הנצי"ב, ואת גידולה ופיתוחה של ישיבת וולוז'ין. במאמר מפאר את רבו, שבניגוד לרוב רבני תקופתו הוא צופה מד' אמותיו של הלכה ומביט לאחריה הימים, ובשבתו באהלה של תורה, יעבוד עבודו "ברוב אונים ובהכשר דעת לקיום הכנסיה ונצחיות התורה בין בני בית יעקב יושבי ארצנו", וכן ישים לב "אל עתידות הדת וקיומה בעתים הללו". כן מספר על דרכו הייחודית של הנצי"ב שהחל בה בגיל צעיר ביותר, לעסוק בשקידה עצומה ומפליאה במקורות התלמוד: מדרשי ההלכה, התלמוד הירושלמי וספירות הגאונים הסמוכה בזמן לחתימת התלמוד, תחת העיסוק בפלפולים מחדדי שכל, אשר עיון ולימוד מעמיק בגירסאות מקורות התלמוד מפיל את מסקנות המפלפלים בדברי האחרונים. הוא יודע לגלות כי אף חותנו של הנצי"ב - ר' אציליה, אשר חשש מדרכו זו החדשה של החתן בלימוד התורה, דרך שאיננה כבושה לרבים, לבסוף נוכח כי ישרה היתה דרכו.

את ישיבת וולוז'ין הוא מתאר: "הבית אשר עד היום הוא האחד ואין שני לו כמעט, להעמיד רבנים תורנים בישראל, וממנו יצאה אורה זו תורה אל רבים מערי המדינה (=רוסיה)". עוד

משבח את הנצי"ב כ"רב בעל תלמוד ומעשה כאחד", שמיום שהוטל על כתפיו הנשיאה בעול הישיבה "נטה שכמו לסבול עול העבודה בהנהגת הישיבה", גם המישור האדמיניסטרטיבי, מה שהביא לריבוי ספסלי בכית-המדרש. הרגיל תלמידיו לשנון פרשת השבוע, ואף נותן בידי תלמידיו כלי מוסר להתמודד עם קשיי החיים ומשריש בליבם "אהבת האומה וחבת כנסת ישראל".

מעניינות במיוחד דרישותיו של הנצי"ב ממי שמבקש להיות רב בישראל, אשר מתוכן אנו יכולים גם לשמוע על יחסו האמביוולנטי כביכול של הנצי"ב להשכלה והדרך שהתמודד עם פרצותיה אשר פרצה בישיבתו בכורח ממשלת הצאר הצורך (ראה להלן בהערה לסע' ה ממאמר הרצי"ה): "יהיה איש בעל מדות תרומיות ובעל נימוס וידיעת התבל במדה נחוצה לתנאי החיים, ביחוד שידע שפת המדינה. ואם יתנגד לקביעות עתים ללמודי חול, הוא מיראתו שלא יעשו התלמידים השכלתם קבע ותורתם עראי בכל זאת עשה עתה תקנה גדולה שאלה מהתלמידים שכבר באה דעת התורה אל קרבם וגם התחוללה דעתם עליהם, יקבעו עתים מזומנים ללמודי חול בתא מיוחד ועל פי הדרכת מורים מובהקים". כמובן איננו שוכח לציין את מעורבותו של הנצי"ב ברעיון יישוב הארץ שהחל אז לפעם בלבבות אנשי מעשה: "גאוננו הנצי"ב שליט"א הוא המחזיק בכל כחו בהרעיון הנשגב של ישוב ארץ הקודש. כמה פעמים יצא לדבר על דבר קדושת הדעה הזאת".

אגב, סיפור זה שמספר הרצי"ה אודות התייעצות הנצי"ב בתלמידו ביחס לכתיבת המאמר מספר גם הרב נרי"ה בספרו שיחות הראי"ה עמ' קו, וכן הרב-השר יהודה-ליב מיומן בספרו שרי המאה חלק ו, עמ' 250.

קריאת המאמר מחזקת יותר ויותר את תחושת ההתפעלות על ידיעת הרב עד פרטי-פרטים את תולדות רבו הגדול, כוונותיו ומטרותיו בכתיבת כל אחד מספריו, ודרך כתיבתם - פעולות שנעשו מרביתם טרם שנולד הראי"ה. קריאת הדברים מביאה לידי המסקנה הברורה, שבהמשך לסיפורו של הרצי"ה אודות התייעצות הרב בתלמידו ביחס לעצם כתיבת המאמר, ודאי הנחה הנצי"ב את הראי"ה באשר יכתוב, וזה - כמו גם התעניינותו של התלמיד - מעיד כאלף עדים על הקרבה העצומה והנאמנה שהיתה בין השניים, על הנאמנות שרכש הרב לתלמידו, ועל אמינותם של הדברים שכתובים במאמר, באופן כזה שהנצי"ב עצמו יכול היה לחתום עליהם בעצמו.

וכך כותב הרצי"ה באגרת (כתי"ק) מו' בטבת ה'תרע"ז, אל חברו הרב הנזיר, עת שהו שניהם בשוויץ: "המאמר 'תעודי ולאומיותו' הוא הראשון שנתפרסם ממרן בחוג-ענינים מיוחד זה. אך לחקר מהלך-רוחו והתפתחותו יש להזכיר גם את הקובץ 'עטור סופרים' והביאורפיה הקצרה של הנצי"ב מולוז'ין ב'כנסת ישראל' של שפ"ר, בחתימת 'קוק'".

לסע' ד

בחליפת המכתבים שבין מרן אבא הרב זצ"ל והאדר"ת זצ"ל שהיה מיועד להיות חותנו - כמה מהן נדפסו בספרים: בנספחות לאגרות הראי"ה, אדר-היקר, גנוי-ראיה, נשמה של שבת, חבש פאר, ובשתי"ם של הראי"ה. כמה נימנו לעיל בסע' ב ברקע למאמר "משיחותיו" של

הרצי"ה. כמה לא נדפסו ועדיין בכת"י. העתק חלקן מפורר בכת"ק של הגאון האדר"ת. וראה אשר כתב הרצי"ה בהקדמתו לאגרות הראי"ה מהד' ה'תש"ג (עמ' ט), על אגרות שלא עלה בידו להשיגן: "אגרותיו של דודי-זקני, חותנו הראשון, הגאון ר' אליהו דוד רבינוויץ' תאומים האדר"ת זצ"ל. במשך כעשרים שנה" היתה ביניהם חליפת-מכתבים תמידית, רצוא ושוב, בדברי תורה ועבודת ד', בעניני הכלל והנהגת הרבנות, ויש לשער שהן, - מלבד ערכן האיכותי הגדול -, היו בכדי ספרים שלמים".

פוניבז' - שם כיהן האדר"ת כרב המקום מכ"ג בסיון ה'תרל"ה - כ"ו בכסלו ה'תרנ"ד.
דובלין מקום הקיט שעל שפת הים הבלטי - (=דובבעלן, דובעלן), במערב ליטא.

לסע' ה

כשרוצים להכניס את ה"יוון" לתוך הישיבה - נסיונות רבים היו מטעם אנשי "ההשכלה" היהודים, בסיוע שלטונות הצאר, מלזוים במלשינויות רבות, בהחדרת "סוכנים-מרגלים" מטעמם אשר התממו כתלמידים מן המנין, בזיופי מסמכים ועוד, כדי לשנות את תוכנית הלימודים של הישיבה ולהכניסה תחת פיקוח השלטון הרוסי. משמעו של שינוי זה היה הכנסת לימודי-חול, כשהכוונה האמיתית היה רצון להביא לסגירת הישיבה, דבר שעלה בידם לבסוף בשנת ה'תרנ"ב, ואשר הביא לבסוף לשברון-ליבו של הנצי"ב ולמותו בשנה שלאחריה. אל מול כל אותם נסיונות עמד הנצי"ב בחירוף-נפש.

ח. אודות מקור המאמר "משיחותיו"

בראש החלק השני של הספר "לנתיבות ישראל" שבו נדפס מאמר זה של הרצי"ה, צויין כי הועתק המאמר מעתון "הצופה" (מיום ו' לסדר ראה) כ"ו במנחתם-אב ה'תש"ג. עיון בגליון זה של "הצופה" מראה כי אכן נדפסו שם מאמרים לציון יובל שנים לפטירת הנצי"ב, בין היתר על-ידי בנו הרב מאיר בר-אילן, הראשון לציון הרב בן-ציון חי עוזיאל, רבה של תל-אביב הרב אביגדור עמיאל, הרב שלמה יוסף זווין ועוד, אך לא נדפס שם מאמר של הרצי"ה. יתכן והמאמר נכתב על-מנת להיות מודפס שם, אך מסיבות בלתי-ידועות לא בא הדבר לידי ביצוע.

66. מתמוז ה'תרמ"ד עת בא בקשרי שידוכין עם ביתו של האדר"ת, כשהמיועד להיות חותנו הוא רבה של פוניבז' ועד לפטירתו של החותן לשעבר כרבה של ירושלים בשנת ה'תרס"ו, דרך תקופת רבנותו (כסלו ה'תרנ"ד-ה'תרס"א) במיר הסמוכה למינסק בירת רוסיה הלבנה.